

МОДЕЛІ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА ЦЕРКВИ

Ю.В. Сіриченко, магістрант,

Донецький державний інститут штучного інтелекту

Розглядаються деякі аспекти взаємовідносин між державою і церквою. Висвітлена їх модель. Тема актуальна для розвитку толерантних орієнтацій суспільства, поглиблення політологічних і релігієзнавчих уявлень.

Базовим елементом політичної системи суспільства, яке формується і вдосконалюється разом із розвитком людської цивілізації, є держава. З розвитком людства в межах однієї чи кількох держав інституалізується і вдосконалюється один з головних елементів релігійного комплексу – релігійні організації. Інтегрованість процесів історичного розвитку зумовлює їх спільні політичні чи економічні інтереси, що є причиною поглиблення їх взаємовпливу. Характер державно-церковних відносин детермінується історичними, політичними, соціальними факторами. На нього мають вплив як особливості окремої історичної епохи, так і форми політичного устрою держави, характер конкретних суспільних відносин, етнічний склад соціуму [2, с. 46]. Ці взаємовідносини змінюються в межах від прямого визначального впливу релігійного комплексу на формування і функціонування державної влади або, навпаки, державного контролю за розвитком релігійної течії до юридичного відділення церкви від держави.

У сучасних умовах характер державно-церковних відносин є одним з показників рівня розвитку держави, певних релігійних напрямів, оскільки вони безпосередньо зв'язані із практичною реалізацією принципу свободи совісті. При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина має дотримуватися обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав та свобод інших й задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [3, с. 83].

Фундамент відносин між державою і церквою має складатися на віротерпимості, при якій одна чи кілька релігій мають привілейований стан, а всі інші оголошуються терпимими (чи нетерпимими); свободі віросповідань, при якій усі релігії рівні між собою, а людина вільна у своєму виборі і відправленні релігійного культу; свободі совісті, яка проголошує рівність усіх релігій між собою, дозволяє людині вільно обирати релігію або не сповідувати ніякої.

Ці типи відносин між церквою і державою вбирають в себе кілька моделей державно-церковних відносин:

1. Теократія (від грецьких слів *theos* – Бог і *kratos* – влада) – ототожнення державної світської і духовної влад, (форма правління, при якій функціонування держави та її інституцій, регламентація суспільного життя визначається панівною Церквою та її органами. Як синонім до теократії іноді вживається поняття “папоцезаризм” як означення боротьби церковної влади за домінування над світською.

Класичне теократичне правління існувало у V-I століттях до н.е. в Іудеї, де вся влада зосереджувалася в руках жерців на чолі з іудейським першоієрархом (поняття “теократія” було запроваджене Йосифом Флавієм саме для означення державного устрою Іудеї вказаного періоду), у 756-1870 рр. в Папській області, а з 1929 р. – у державі-місті Ватикан, де папа римський є абсолютним монархом [4, с. 365-368; 4, с. 10]. Традиція теократії особливо розвинута в ісламських країнах, де теократичні традиції Дамаського халіфату за династії Омейядів (661-750 рр.), Абасидів (750-1258 рр.) у видозміненому вигляді й донині продовжують жити в Ірані, Саудівській Аравії та інших країнах. Теократичні періоди пережили багато держав світу – Китай, Японія, Індія, країни Африки, Європи. В Україні ідеї теократичної форми правління пропагувалися С. Томашівським у Галичині.

2. Цезаропапізм, який передбачає повну залежність Церкви від держави, удержавлення і підпорядкування світській владі церковних структур. Класичними прикладами цезаропапіського правління є Візантія, де імператори вирішували багато

важливих питань організаційного, канонічного і навіть догматичного розвитку Церкви, збирали Вселенські й регіональні церковні собори, підтримували ту чи іншу сторону в догматичних суперечках (наприклад щодо іконовшанування, ставлення до ересі), призначали чи знімали патріархів, митрополитів і т.ін. [5, с.3, 9-41]. Модель візантійського цезаропапізму мало не буквально перейняла Московія, де з 1700-1917 рр. главою Православної церкви був імператор (чи імператриця), а Церква, яку очолював Святий Синод, стала одним з інститутів державної системи. Керування Церквою перетворилося в частину державного апарату з церковних справах [6, с. 8].

3. Законодавча підтримка, що забезпечує привілейований стан певної Церкви в державі. Статус державної Церкви передбачає державну підтримку діяльності церковних інституцій, покладає на останні ряд державницьких функцій (реєстрація новонароджених, смерті, шлюбу, соціальна допомога населенню тощо).

Найбільш характерним прикладом такої моделі є становище церкви в Греції, де 95 % населення складають православні [7, с.377]. Православна церква є державною в країні і її статут має статус державного закону. Нові нормативні акти, що приймаються Синодом Церкви, набувають силу закону з часу публікації в державній пресі. З 1939 р. дозвіл на побудову синагоги, мечеті чи іншої неправославної культової споруди дає місцевий православний митрополит. Згідно з Конституцією (ст. 13.2) умовами дозволу відправлення культу неправославними релігійними течіями є “відомість” і “визнаність” останніх [8, с. 30-31].

З 1980 р. стає нормою, що держава забезпечує зарплату і пенсію для священнослужителів. У початкових і середніх школах здійснюється релігійна (православна) освіта (неправославні не зобов'язані відвідувати ці курси). До 1982 р. у Греції існував лише церковний шлюб, що передбачав заборону на одруження з неправославними, заборону третього шлюбу тощо. Шлюб, взятий громадянами за кордоном, не мав законної сили в Греції [8, с. 30-31].

Близька до грецької італійська модель державно-церковних відносин. Більш як 90 % населення країни відносять себе до католицької віри [7, с.360]. Крім того, знаходження Папського престолу в Італії має різнобічний вплив на політичну і соціальну сферу держави.

Форми державної церкви існують також в Англії (англіканська церква), Швеції і Данії (лютеранська церква), Ірані (іслам, головним чином шіїтського напрямку), Кувейті і Саудівській Аравії (іслам, головним чином сунітського напрямку), Таїланді (буддизм, головним чином у формі хінаяни) та інших країнах. Особливий статус тієї чи іншої церковної конфесії зафіксований у конституціях більше як 40 держав світу, у 22 із них главою держави може бути лише особа, що належить до офіційної церкви (фундамент державності у релігії).

4. Конкордат. Встановлення певних державно-церковних відносин між Папою Римським як главою католицької церкви і урядом деяких країн. Конкордат юридично оформлює статус католицької церкви в певній державі (нині діють конкордати Ватикану з Італією, Іспанією, Польщею, Латвією та іншими країнами), але не обмежує діяльність інших церков та релігійних організацій. Він має силу міжнародного права і не може бути зміненим урядом країни в односторонньому порядку [2, с. 47].

5. Відокремлення церкви від держави. Церква не має право втручатися у справи держави, але державні інституції активно втручаються у діяльність церкви. Відносини між ними розглядаються як однобічний процес впливу держави на церкву, використання її у реалізації тих чи інших політичних проектів. Така модель характерна для колишніх посткомуністичних країн, де законодавча база формально гарантувала свободу совісті, але фактично віруючі зазнавали дискримінації як політичні вороги. Політика, побудована на принципі боротьби з релігією та церквою, була завжди незмінною при розгляді релігійного питання у теренах держави, рішенні проблем, зв'язаних з діяльністю релігійних конфесій на тій чи іншій території [9, с. 57-70].

6. Проміжний стан між моделлю державної церкви і моделлю повного відділення церкви від держави і держави від церкви. Для цього типу відносин характерне збереження державної підтримки та привілеїв окремих церков.

Прикладом такої моделі є сучасна Німеччина, де держава проголошує свою нейтральність і толерантність до різних релігій, але має певні відмінності у ставленні до релігійних організацій залежно від кількості членів і суспільного впливу останніх. Ті з релігійних течій, які мають більше 1 % від загальної кількості населення певної землі Німеччини, можуть отримати спеціальний статус. Нині біля 15 релігій і Церков мають спеціальний статус, що дозволяє їм отримувати державні дотації на власні школи, дитячі садки. До речі, якщо в державних школах набирається 6-8 учнів, що належать до певної релігії, то вони забезпечуються уроками із основ своєї релігії [8, с. 111]. Найкрупніші церкви Німеччини мають власне трудове законодавство, яке має деякі відмінності від загального законодавства, вони звільнені від багатьох податків, отримують державну фінансову підтримку і гроші від збору особливого церковного податку (8-9 % від прибутку громадян). Діяльність церковних інституцій в армії, місцях позбавлення волі, в лікарнях і т.п. регулюється спеціальними контрактами з державою. На відміну від багатьох європейських держав церква в Німеччині не є суб'єктом сімейно-шлюбного права [8, с. 112].

Подібну форму мають державно-церковні відносини в Японії, Австрії, Перу та деяких інших країнах.

7. Відокремлення Церкви і держави. Стан взаємного невтручання, наскільки це можливо, церкви у справи держави і держави у справи церкви гарантує максимальне забезпечення свободи релігії, режиму толерантності в державі. Типовим прикладом такої моделі є Сполучені Штати Америки, де свободі відправлення релігійних потреб населення надано широкого захисту, і лише невідпорні державні інтереси, які не можуть бути досягнуті іншим шляхом, можуть сприяти виправданню посягань на релігійну свободу. Навіть нечисленна релігійна громада у США має такі ж права, як і крупні конфесії [10, с. 20]. Держава не створює свого спеціального органу, який повинен регулювати діяльність релігійних інституцій – усі спірні питання вирішує суд. Релігійні організації звільняються від податків рішенням Федеральної податкової служби, яка проводить детальну експертизу, чи не переслідує дана організація комерційні цілі [8, с. 131].

Законодавчо закріплену свободу віри і невір'я мають також громадяни Франції, Турції, України та інших держав.

Існує думка, яка, на мій погляд, потребує уваги у контексті цієї праці. Домінування США на міжнародній арені надає тенденцію до становлення певного стандарту взаємовідносин між державою і церквою на території країн Європи. Звідси є прагнення європейських держав до “підтримки” традиційно-історичних релігій і “протистояння” (на соціальному, а іноді на правовому підґрунті) до релігій новітніх. Звісно, прагнення далеко не завжди йдуть поряд із законом і деякі питання виносяться на міжнародний осуд, але те, що правова модель держав Європи наближається до проголошення максимальної толерантності є фактом сучасної політичної життєдіяльності міжнародної спільноти.

Залежно від усталених традицій певної країни та моделі державно-церковних відносин, що в ній діє, існує кілька схем фінансової підтримки державою церковних інституцій:

- пряме фінансування державою релігійних організацій при державному контролі за використанням коштів. Така схема характерна для більшості країн з теократичною, цезаропапською моделями державно-церковних відносин, а також країн з державною церквою (Ватикан, Греція, Бельгія, Люксембург, Норвегія та ін.);
- збір спеціального “церковного” податку, який витрачається згідно з побажаннями платників податку (Італія, Іспанія та ін.);

- “церковний” податок надходить у розпорядження керівництва певних релігійних течій і витрачається на його розсуд, при мінімальному контролі з боку держави (ФРН, Австрія, Швейцарія, Швеція та ін.);
- конфесії не отримують фінансової допомоги від держави і існують за рахунок добровільних пожертв віруючих, продажу церковної атрибутики, виконання треб тощо. Така схема характерна для країн, у яких діє відокремлення Церкви і держави (США, Франція, Україна, Нідерланди та ін.) [2, с. 49].

Таким чином, ми можемо констатувати, що у світі протягом століть склалися кілька моделей державно-церковних відносин, які не прив’язані, однак, до якихось часових періодів і деколи переплітаються між собою (наприклад, теократія передбачає наявність державної Церкви і т. ін.). Розвиток тієї чи іншої моделі в окремій державі здійснюється історично і залежить від багатьох чинників: правових устоїв, прийнятих в суспільстві, поглядів світської та церковної влади на це питання, економічного та етнопсихологічного стану суспільства тощо. Крім того, необхідно зазначити, що сьогодні практика та теорія у деяких країнах (незважаючи на проголошення свободи совісті та намагання дотримуватися міжнародних актів, що декларують релігійну свободу й права людини) деколи суперечать одна одній. На жаль, до списку країн, у яких ще не вирішено цю проблему, належить і Україна).

Список літератури

1. Збірник нормативно-правових актів щодо свободи совісті та діяльності релігійних організацій: Довідковий посібник / Упор. В.М. Петрик, В.В. Остроухов. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2002. – 145 с.
2. Саган О. Держава і церква – основні моделі взаємодії // Релігійна свобода і історичне підґрунтя, правові основи і реалії сьогодення: Науковий збірник. – К., 1998. – С. 45-49.
3. Дудар Н.П., Філіпович Л.О. Нові релігійні течії: Український контекст (огляд, документи, переклади). – К.: Наук. думка, 2000. – 132 с.
4. Гергей Е. Історія папства / Пер. з венгер. – М.: Республіка, 1996. – 463 с.
5. Курбатов Г.П. Історія Візантії (від античності до феодалізму): Навч. посібник для студ. іст. фак. вузів. – М., 1984. – 207 с.
6. Федоров В.А. Російська Православна Церква і держава. Сіноідальний період. 1700-1917. – М.: Російська панорама”, 2003. – 480 с.
7. Павлов С.В., Мезенцев К.В., Любіцева О.О. Географія релігій: Навчальний посібник для студентів географічних і філософських факультетів вищих навчальних закладів. – К.: АртЕк, 1999. – 504 с.
8. Моделі державно-церковних відносин країн Західної Європи і США: Зб. наук. пр. – К., 1996.
9. Єленський В.Є. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформацій центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2002. – 419 с.
10. Трофимчук Н.А. Захист релігійної свободи в контексті зовнішньої політики США // Релігія і право. – 1999. – № 3. – С 20.

Summary

The problem deals with different aspects of relations between State and Church. The model of such relations is given here. The examples from history and modern time are given here too. This theme is actual for the development of tolerancy in modern society and political and religious literacy.